

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Одеський державний університет внутрішніх справ

Кафедра українознавства

РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ У XX-XXI СТОЛІТТЯХ: СПІВЗВУЧЧЯ ЕПОХ

**Матеріали
VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої
100-річчю Української національно-демократичної
революції 1917-1921 рр.**

**28 квітня 2017 року
м. Одеса**

За заг. редакцією,
кандидата юридичних наук, Албула С. В.

Одеса
2017

УДК 930.477
P322

Статті друкуються в авторському варіанті

Редакційна колегія:

Цвілюк С. А., доктор історичних наук, професор (голова)

Савченко В. А., кандидат історичних наук, професор кафедри

Ситько О. М., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)

Тягнирядно Є. В., кандидат педагогічних наук, професор кафедри

Шаповаленко Н. М., кандидат філологічних наук, доцент

Шмаленко Ю. І., кандидат політичних наук, доцент

Револуції в Україні у XX-XXI століттях: співзвуччя епох
P322 : матеріали VI Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 100-річчю Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. — Одеса : ОДУВС, 2017

УДК 930.477

© ОДУВС, 2017

ЗМІСТ

Боган С. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Одеського історико-краєзнавчого музею, доцент кафедри правових дисциплін Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Українізація Чорноморського флоту в добу Центральної Ради 1917–1918 рр..... 10

Васюков О. Д. – аспірант, науково-дослідний університет «Вища Школа Економіки», Санкт-Петербурзька школа соціальних та гуманітарних наук, Департамент прикладної політології.

Національна політика в Українській Державі (квітень – грудень 1918 р.)..... 13

Вінцовський Т. – доктор історичних наук, кафедра історії України ОНУ ім. І. І. Мечникова

Використання гасла «Слава Україні!» у період національної революції 1917–1921 рр..... 16

Гетьманчук М. П. – доктор історичних наук, професор кафедри філософії та політології, Львівський державний університет внутрішніх справ

Судовий процес над Нестором Махном у Варшаві в 1923 році..... 19

Гончарук Т. – доктор наук, професор ОНУ ім. І. І. Мечникова

Газета «Одесский листок» про Універсали Української Центральної Ради 1917 – 1918 рр..... 22

Гончаренко В. Д. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Питання національних меншин в документах Української Центральної Ради..... 26

Дружкова І. – доцент кафедри соціології, філософії та права Одеська національна академія харчових технологій

Представники української політичної еліти у складі Одеської думи 1917 року..... 29

Зьола Н. В. – аспірантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Церковна та суспільно–політична діяльність Греко-католицької церкви в революційних подіях 1917–1921 рр.:

українська історіографія..... 35

Іваніченко Л. М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнографії України, Одеський національний політехнічний університет

Поразка Махновського руху як наслідок союзів з більшовиками..... 38

12. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. / І. Мазепа. Центральна Рада. Гетьманщина. Директорія. – Мюнхен: Прометей, 1950. – 210 с.
13. Реєнт О. Лисенко О. Українська національна ідея і Християнство / О. Реєнт, О. Лисенко. – К., 1997. – 456 с.
14. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 65-78
15. Пиріг Р. Державно-політична модель Гетьманату 1918 року: проблеми визначення / Р. Пиріг // Українська революція 1917– 1921 років: погляд із сьогодення / Голова редкол. В.М. Литвин. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2013. – С. 98-105.
16. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.
17. Єгрешій О. Греко-католицьке духівництво в умовах ЗУНР: роль у формуванні органів влади, творенні українського війська / О. Єгрешій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 199-208.
18. Делятинський Р. Релігійна політика ЗУНР (листопад 1918–липень 1919 рр.) / Р. Делятинський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Випуск ІХ. – Івано-Франківськ, 2005. – с. 28-41.
19. Білас Я. І. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми українського руху: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Я. І. Білас. – Київ, 2003. – 21 с.
20. Крупа Л. Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно-просвітницьке життя в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук.: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л. Л. Крупа. – Чернівці, 2003. – 24 с.

Іваніченко Л.М.

Одеський національний політехнічний університет

ПОРАЗКА МАХНОВСЬКОГО РУХУ ЯК НАСЛІДОК СОЮЗІВ ІЗ БІЛЬШОВИКАМИ

Нестор Іванович Махно – легенда національно-визвольної боротьби українського селянства у 1918–1921 рр., організатор та керівник революційного анархістського руху, командувач Революційною повстанською армією України, досвідчений стратег ведення партизанської війни. Цей військовий та політичний діяч увійшов в історію як «батько», що є стародавнім українським шанобливим звертанням, широко розповсюдженим серед козаків і жителів степів.

Наприкінці 1917 р. – початку 1918 р. Н. Махно сформував «селянські вільні батальйони». Вони розпочали боротьбу проти козачих частин з Південно-Західного і Румунського фронтів, які намагалися через територію України пробитись на Дон і приєднатись до військ генерала О. Каледіна, одного з керівників Білого руху в Росії.

Наступ у березні 1918 р. німецько-австро-угорських окупантів спонукав Н. Махна організувати влітку в Гуляйполі невеликий повстанський загін «Чорна Гвардія», розпочав боротьбу проти кайзеровських військ, а також уряду гетьмана Павла Скоропадського. У вересні-жовтні 1918 р. навколо махновського загону згуртувалися сили інших партизанських загонів, що діяли в Олександрівському повіті. Нестор Махно фактично став керівником повстанського руху в Катеринославській губернії. Тоді ж його почали називати «батьком». У листопаді 1918 р. він очолив боротьбу з режимом Симона Петлюри, зайняв Гуляйполе, оголосив село «столицею» війська, ввів в ньому облогове становище, утворив і очолив «Гуляйпільський революційний штаб».

У середині грудня 1918 р. Н. Махно мав переговори з керівництвом Директорії УНР, але відношення його до Директорії було однозначно негативне, як до спадкоємиці Центральної Ради, котра запросила в Україну австро-німецькі війська [1]. І вже того ж місяця повстанські загони батька Махна разом з більшовиками вибили петлюрівців з Катеринослава і зайняли місто. З початку січня 1919 р. Н. Махно розпочав боротьбу проти денікінців, військ Директорії та Антанти. Становище на фронті для повстанців ускладнилося. На підмогу білогвардійським загонам і німцям – колоністам з Кавказу в Приазов'я почали прибувати частини Добровольчої армії. В напрямку Гуляйполя вирушило близько 20 тис. білогвардійців. У запеклих боях Гуляйполе переходило від одних до інших. Врешті-решт довелося здати його. Становище було настільки критичним, що Н. Махно був змушений просити допомоги Червоної Армії. 22 січня представник партизан Горев уклав у Харкові договір про перехід усіх загонів Махна під північне командування і про підтримку їх матеріальними засобами [2, с.67]. Повстанська армія чисельністю до 50-ти тисяч чоловік, зберігаючи внутрішню автономію, з 21 лютого 1919 р. увійшла до складу увійшла до складу Української радянської армії і згодом одержала назву «третья бригада Першої Задніпровської дивізії» (командувач дивізії П. Дибенко). Бригада під командуванням комбрига Н. Махна билася проти денікінських військ на правому фланзі фронту на лінії Маріуполь-Волноваха.

Союз з червоноарміяцями допоміг повстанцям знову визволити район Гуляйполя, поповнити запаси зброї, боєкомплектів. У лютому 1919 р. батько Махно навіть вислав у подарунок московським та петроградським революційним селянам і робітникам 90 вагонів з мукою, добутою у бою

«з добровольчими бандами Денікіна» [2, с.66]. У складі цих же потягів було 5000 пудів кам'яного вугілля з визволених рудників Донецького басейну.

Влітку 1919 р. Радянська влада переживала найкритичніший момент свого існування. На Україні вона була ліквідована, виникла безпосередня загроза захоплення білими Москви. У цій обстановці керівництво УСРР переклало частину своїх невдач безпосередньо на Махна, звинувативши його в дезорганізації фронту – виступів проти Радянської влади. Можливо, негативно налаштувало більшовиків те, що у травні 1919 р. на зборах командирів повстанських загонів в Маріуполі Н. Махно підтримав ініціативу створення окремої армії повстанців. А після антибільшовицького заколоту отамана М. Григор'єва, начальника 6-ої Української радянської стрілецької дивізії, Н. Махно зайняв вичікувальну позицію, потім вирішив залишитися на стороні українського радянського уряду Х. Раковського. Бригада Нестора Махна перестала отримувати від командування Червоної Армії боєприпаси і спорядження. Штаб Махна доповідав: "Згідно з наказом по армії наші частини перейшли в наступ 11 травня.. Наступ розвивався успішно, були захоплені головні опорні пункти. Відсутність налагодженої і термінової доставки патронів змусила залишити багато позицій і зупинити наступ... Ми свій обов'язок виконали, але вищі органи затримують постачання армії патронами" [3, с.23]. На початку червня 1919 р. у боях з частинами Кавказької дивізії під командуванням генерала А. Р. Шкуро понесла важкі втрати. Білі прорвали фронт, зайняли Донбас. Наказом голови Реввійськради республіки Льва Троцького батько Махно оголошений поза законом «за розвал фронту і непокору командуванню». Замість Н. Махна більшовицьке командування 8 червня призначило командиром бригади А. Круссера, який був убитий в ніч з 9 на 10 червня.

Отаман офіційно розіслав телеграми про розрив відносин з радянською владою та разом зі своїм відданим загonom, який налічував 800 осіб, відступив у Херсонську губернію, де спільно з Григор'євим продовжив збройний опір більшовикам і військам А. Денікіна. В одній з революційних листівок до селянства Нестор Махно описував Дон і Кубань як місця «куди втекли найпідліші контрреволюційні сили російського офіцерства та буржуазії. Звідти йшли на погіршення революції генерали Корнілов, Каледін, Краснов. Звідти прийшов з ордою диких козаків та чеченців і теперішній кат – генерал Денікін» [2, с. 203]. До Н. Махна, який закликав червоних бійців припинити відступ і воювати з ворогом на рідній українській землі, приєдналося чимало солдатів-червоноармійців.

5 серпня Махно видав наказ про створення Революційної повстанської армії України (махновців). М. Григор'єва, що не бажав вести активні бойові дії проти деніківців, махновці невдовзі розстріляли. В лавах армії воювало

40 тис. піхотинців і 10 тис. кавалеристів. На озброєнні вона мала близько 1 тис. кулеметів, поставлених на тачанки, й 20 гармат. Особовий склад пересувався на 12 тис. тачанок. За добу повстанці долали до 100 верст.

27 вересня 1919 р. поблизу с. Перегонівки відбувся вирішальний бій між денікінцями й махновцями. З усіх поразок денікінців восени 1919 р. на Правобережній Україні ця була найнищівнішою. Вони втратили близько 18 тис. Бійців. Махновці розгромили Сімферопольський, 2-й Феодосійський, Керч-Єникальський, 51-й Литовський та інші білогвардійські полки. Незважаючи на перемоги махновців, радянська влада наприкінці 1919 – початку 1920 рр. продовжила проти них наступ, підступно скориставшись послабленням їх військових загонів. Справа в тому, що на початку грудня 1919 р. 35 тис. махновців вразила епідемія тифу, до того ж у жорстоких боях з білогвардійцями повстанська армія зазнала величезних втрат. Проти повстанців стягнули значні сили радянських військ під командуванням Й. Якіра. Уряд генерала Петра Врангеля запропонував Н. Махно союз проти більшовиків. Він відмовився, а посланець білогвардійців був публічно страчений у Гуляйполі.

Під час наступу військ П. Врангеля у вересні – жовтні 1920 р. Нестор Махно знову погодився на союз з більшовиками і 2 жовтня 1920 р. уклав у Старобільську воєнно-політичну угоду з командуванням Південного фронту (командувач М. Фрунзе). Н. Махно висунув політичні вимоги: негайне звільнення та припинення переслідування у подальшому на території радянських республік усіх махновців і анархістів; повна свобода агітації і пропаганди анархістських ідей; вільна участь в виборах Ради, право махновців та анархістів до їх входження та вільна участь у підготовці скликання чергового 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад. Окрім цього махновці висунули 4-й пункт політичної угоди, за яким передбачалося створення на території дій повстанської армії вільних місцевих органів політичного і економічного самоврядування, які б мали автономію і підтримували федеративний зв'язок з державними органами Радянської республіки [2, с.485]. Радянська сторона начебто погодилася розглянути останню вимогу Махна, але затвердити її лише після узгодження цього питання з Москвою. Невдовзі стало зрозуміло, що цей союз довго не протримається. З середини жовтня до парткому та комітету КП(б)У посипалися листи зі скаргами та доносами на махновців. Так, начальник групи військ 13-ї армії Голіченко заявив про арешт та допит його махновцями в с. Васильківка. А секретар Петропавлівсько партрайкому у листі до Павлоградського повітового комітету партії розповів про випадок, що «вчорашні бандити» говорять селянам: «якщо ви до цього часу не виконували державну розкладку, не надавали коней і людей та ін., то ви правильно

робили, бо це є насилля, проти чого ми, махновці, боремося» [2, с.505-507].

Під час Перекопсько-Чонгарської операції Червоної Армії махновські загони першими форсували Сиваш. А на наступний день, 9 листопада, відбили потужну (і вже останню) контратаку врангелівських сил, вміло використавши проти стрімкої ворожої кінноти кулеметні тачанки. 13 листопада махновські вершники увірвалися до Сімферополя, а через два дні досягли Севастополя. Кримська операція коштувала махновській армії великих жертв: 6 тис. убитими і пораненими [1].

Армія батька Махна виконала поставлене завдання і, на превеликий жаль керівництва Червоної Армії, вціліла. Тому після остаточного розгрому Врангеля радянське командування вирішило «віддячити» махновцям. Вже 20 листопада були заарештовані, а згодом розстріляні командири Кримської групи махновської армії С. Каретников та П. Гавриленко. 23 листопада М. В. Фрунзе зажадав від «батька» передислокації махновців на Кавказький фронт. Вважаючи цей наказ пасткою, Махно відмовився підкоритися. Вже 26 листопада сили червоних приступили до операції по знищенню махновських загонів у Криму. Фрунзе видає наказ, у якому вимагає «вважати Махна і його загони ворогами радянської влади». На боротьбу з повстанцями було кинуте 2/3 військ Південного фронту, загальною чисельністю 58,5 тисячі бійців [1]. В один день загони Н. Махна були оточені у районі Євпаторії та атаковане Гуляй-Поле. Після жорстокого бою частини махновців зуміли вирватися з Криму, але під Тимошівкою вони зіткнулись зі значними частинами червоноармійців і зазнали поразки. Прорвався тільки загін з 250 чоловік. Частинами легендарної 1-ї кінної армії С. М. Будьонного, кавалера Георгіївського хреста усіх ступенів, розстріляно понад 800 махновців. Згодом вони об'єдналися з рештками повстанців на чолі з Махном, які вирвались з оточення в районі Гуляйполя. Кілька місяців махновська армія переміщалися по Україні, втікаючи від переслідування. При цьому окремі з'єднання червоних, приймаючи участь у спільних з Махном боях, билися проти повстанців неохоче, іноді переходячи на їх бік. 5 березня 1921 року махновці потрапили під бомбардування з літаків. В одному з боїв «батько», відстрілюючись з кулемета, був важко поранений і без свідомості відвезений з позиції. Ледь оговтавшись від поранення, у квітні Н. В. Махно переніс центр партизанської боротьби на Полтавщину. Кульмінацією селянського антибільшовицького руху стало літо 1921 р. Для придушення повстання на території України було зосереджено майже 1 млн червоноармійців! Для боротьби з махновцями були створені спеціальні загони, озброєні броньовиками, які безперервно переслідували махновські загони, вимотуючи їх постійними атаками. 18 травня Махну вдалося розбити червону кінноту, якою особисто командував С. Будьонний. Він

ледь врятувався на коні свого ординарця. Але в цілому положення «батька» залишалося безнадійним, сили селянства степової України були виснажені. У липні операцію з ліквідації махновського руху очолив М. В. Фрунзе. Переможцю Врангеля дивом вдалося врятуватися втечею. Червоні частини тіснили і переслідували його з усіх сторін. Єдиним порятунком був відхід за Дністер, у Румунію. І 28 серпня невеликий махновський загін з 78 чоловік перейшов кордон в районі Ямполь. Через деякий час, рятуючись від судів та переслідувань, Нестору Махну вдалося через Данциг (тоді мав статус «вільного міста») і Брюссель перебраться до Парижу, де вже оселилася його дружина Галина з донькою. У передмісті французької столиці Венсені Нестор Махно з сім'єю прожив 10 років у бідності. Галина працювала прачкою в найближчому пансіоні, а «батько», як і в роки юності, міняв професії — був маляром, працював у друкарні. У червні 1934 р. Н. В. Махно у важкому стані був доставлений в шпиталь, де і помер 25 липня цього року від туберкульозу. Він був кремований і похований на паризькому кладовищі Пер-Лашез.

Співпраця талановитого українського керівника-революціонера Нестора Махна з радянською владою закінчилась неодноразовою зрадою з боку останньої. Махновці, оточені зі всіх сторін ворогами революції — білогвардійщиною, протягом двох з половиною років своєю кров'ю очищали дорогу більшовикам на Україну проти С. Петлюри, І. Скоропадського, А. Денікіна, П. Врангеля. Колись так само й вільних українських козаків царизм безжально кидав у бої проти військ інших держав, користувався їх відвагою та військовими уміннями щоб втілити свої загарбницькі плани. Союзи з більшовиками-комуністами перетворили потужну Революційно-повстанську армію України з понад 40 тис. осіб на загін виснажених, поранених 78 махновців.

Література

1. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність. К.: "Perlit production ltd.", 1994. – 256 с.
2. Нестор Махно: крестьянское движение на Украине. 1918-1921: Документы и материалы / Под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М.: РОСС-ПЭН, 2006. – 1000 с.
3. Верстюк В. Ф. Комбриг Нестор Махно / Верстюк В. Ф. // УІЖ. - 1990. - 3. - С. 3-36.

Наукове видання

**РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ У ХХ-ХХІ СТОЛІТТЯХ:
СПІВЗВУЧЧЯ ЕПОХ**

**Матеріали
VI Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої
100-річчю Української національно-демократичної
революції 1917-1921 рр.**

**28 квітня 2017 року
м. Одеса**

Підписано до друку 28.04.2017. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Гарн. «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 10,1.
Наклад 100 прим.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.
тел. 0487431393; 0949464393 email – 74313931@gmail.com